

ЦИВІЛЬНЕ І ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 349.22

О. С. Бурлака
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА

В умовах нестабільної економічної ситуації в країні, зниження рівня якості життя українського населення зростає кількість функціонально і матеріально неспроможних сімей, які внаслідок різних об'єктивних обставин не в змозі належним чином виконувати свої соціальні функції. Так, сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної окремої людини дуже велике значення, і в самому суспільстві становить загально визнану соціальну цінність [1, с. 121]. Вона є основним осередком суспільства і відіграє ключову роль у соціальному розвитку, і як така має бути укріплена з урахуванням прав, можливостей і обов'язків її членів. Сім'я має право на всебічний захист і підтримку [2], це право передбачено в положеннях Конституції України, а саме ч. 1, ст. 46, яка регламентує, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [3]. Так, соціальний захист є одним із пріоритетних завдань нашої держави, мета якого полягає у підтримці осіб, які потрапили у складні життєві обставини, підвищення і забезпечення належного рівня життя як окремої сім'ї, так і населення в цілому, шляхом надання соціальних допомог, соціальних і реабілітаційних послуг, запровадження різного роду пільг, компенсацій, встановлення гарантій, проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю тощо.

Теоретичні й практичні аспекти соціального захисту населення, а також окремо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального захисту інвалідів, малозабезпечених сімей, сімей з дітьми досліджували у своїх працях такі вчені, як: Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Н.А. Чердніченко, М.В. Чічкань, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шай-

хатдинов, І.С. Ярошенко та ін. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових праць у сфері соціального захисту, комплексне дослідження соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства відсутнє в науці соціального забезпечення.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності поняття «соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», визначення його основних ознак та особливостей. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: здійснити співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», визначити зміст соціального захисту в широкому і вузькому значеннях.

Слід зазначити, що соціальний розвиток і соціальний захист має найважливіше значення для задоволення потреб і сподівань людей в усьому світі, і для виконання обов'язків урядів і всіх секторів громадянського суспільства [2]. Необхідно зауважити, що поняття соціального захисту на відміну від соціального забезпечення є доволі новим, яке почало більш активно застосовуватись на початку ХХ століття. Тому в науці соціального забезпечення до сих пір точаться дискусії щодо співвідношення цих двох категорій, а також немає одностайної думки щодо пріоритетності їх використання.

У зв'язку з цим, перш, ніж перейти до безпосереднього вивчення питання сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, та з метою вирішення вищезазначеної проблеми, вбачаємо доцільним звернутися до етимології таких понять, як «захист» і «забезпечення». Так, наприклад, у Великому тлумачному словнику української мови: забезпечити – означає створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [4, с. 281]. Аналізуючи дане визначення, можна прослідкувати, що поняття забезпечення визначається через гарантії, захист, охорону, тобто воно уособлює в собі всі ці категорії.

Що ж до поняття «захист», то в тлумачному словнику української мови «захищати» означає обороняти, охороняти кого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних та ін. дій; оберігати, загороджувати, укривати кого-, що-небудь, від чогось шкідливого, небажаного, небезпечного; пильно стежити за недоторканністю чого-небудь і багато робити для цього та ін. [5]. Таким чином, за етимологічним значенням забезпечення має більш широкий зміст, ніж захист. Так, захист виникає у випадках загрози настання небезпечних, загрозливих ситуацій, які можуть тим чи іншим чином нашкодити людині, порушити її права, а також у разі настання негативних наслідків з метою їх подолання й усунення.

Проте більшість учених у науці соціального забезпечення висловлюють іншу думку щодо цієї проблеми. Так, наприклад, М.О. Буянова, соціальний захист і соціальне забезпечення визначає як різні категорії, і акцентує увагу на тому, що соціальний захист може мати своїм об'єктом і суспільні відносини, не пов'язані із соціальним забезпеченням [6, с. 14]. Тобто, автор надає ширшого змісту терміну «соціальний захист». До таких об'єктів можемо віднести соціальне житло, соціальне партнерство та ін.

Ширший зміст у термін «соціальний захист» вкладає і С.П. Санченко, який стверджує, що соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення у порівнянні із соціальним захистом є вузьким поняттям і позначає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [7, с. 113]. У свою чергу, П.Д. Пилюпенко зазначає, що соціальний захист є поняттям досить містким та широким на відміну від соціального забезпечення, яким доводиться оперувати при характеристиці соціального захисту як системи суспільних відносин, і яке має своє власне значення та зміст. Також автор співвідносить їх ціле і частину [8, с. 13–14]. Іншої точки зору дотримується С.М. Прилипко [9, с. 54–55], який стверджує, що і соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством України про соціальне забезпечення. Виходячи із ст. 46 Конституції України, їх слід вважати синонімами. Проте ми не зовсім погоджуємось із цією точкою

зору і вважаємо, що недоречно ототожнювати поняття, які мають різне змістовне наповнення.

Також необхідно звернутись і до міжнародної практики, де загально визнаним вважається термін «соціальне забезпечення» (social security). Термін «protection» (захист) застосовується до захисту права на соціальне забезпечення окремої особи (protection in individual) і навіть до захисту самого соціального забезпечення (of social security protection) [10, с. 37]. У різних країнах значення соціального захисту у вузькому сенсі – соціального забезпечення – «social security» дещо відрізняється. У США цей термін відноситься виключно до пенсійної системи (для соціального захисту в широкому розумінні використовується поняття «welfare» або «welfare system» – добробут, система добробуту), у Великій Британії – до всієї системи грошової допомоги, у материковій Європі (за термінологією МОП) охоплює всю грошову допомогу та охорону здоров'я, в деяких інших країнах означає здебільшого соціальне страхування [11, с. 87]. Таким чином, одностайної відповіді щодо співвідношення соціального захисту і соціального забезпечення не надає нам навіть міжнародна практика.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо у нашій статті застосовувати саме термін «соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», оскільки, аналізуючи думки вчених, вважаємо, що все ж таки соціальний захист є більш широким поняттям, який спрямований на забезпечення основних соціальних прав не тільки осіб, які перебувають у важких життєвих обставинах та ті, що піддані соціальному ризику, але й усього населення. А отже, зміст соціального захисту представлений системою не тільки соціальних, але й інших видів заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя громадян, про що більш детально мова йтиме нижче.

Існують різні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «соціальний захист». Так, наприклад, в енциклопедії «Соціальна політика» за редакцією Н.А. Волгіна соціальний захист тлумачиться, як один із механізмів взаємодії особи і соціуму, який полягає в системі економічних, організаційних, адміністративних, правових заходів, здійснюваних суспільством, локальним суспільством, державою, іншими соціальними інститутами, які покликані запобігати несприятливим діям на людей з боку соціального середовища і пом'якшувати наслідки таких дій [12, с. 295–296]. Подібної думки дотримуються В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова [13, с. 104] і П.І. Шевчук [14, с. 37], які також соціальний захист визначають через комплекс організаційно-правових та економічних заходів.

У свою чергу, К.Ю. Мельник під соціальним захистом пропонує розуміти обов'язок суспільства, який реалізує держава щодо утримання кон-

кретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства [15, с. 56]. Так, Н.Б. Болотіна соціальний захист розглядає у широкому і вузькому розумінні. Під соціальним захистом у широкому розумінні автор розуміє діяльність держави, яка спрямована на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист вона трактує, як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийняттого рівня життя [10, с. 36]. Подібної точки зору у широкому розумінні дотримується й І.С. Ярошенко, який визначає «соціальний захист», як діяльність держави, що здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя і закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [16, с. 24]. Автор, на відміну від Н.Б. Болотіної, більш повніше розкриває сутність соціального захисту, вживаючи такі терміни, як «соціальний ризик», «матеріальне забезпечення», «мінімальний рівень», які відіграють важливе значення в характеристиці соціального захисту населення.

Під соціальним захистом В.Ш. Шайхатдінов розуміє діяльність держави та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств щодо створення сприятливого навколишнього середовища, охорони материнства та дитинства, здійснення допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати та доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування та забезпечення непрацевдатних та інших осіб, котрі потребують соціальної підтримки. Соціальний захист є практичною діяльністю щодо реалізації основних напрямів соціальної політики [17, с. 5]. Слушною вважаємо думку К.В. Бориченко, яка соціальний захист сімей із дітьми визначила, як комплекс юридичних, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на забезпечення реалізації сім'ями з дітьми права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків, їх подолання або пом'якшення [18, с. 15].

Таким чином, проаналізувавши думки вчених щодо розуміння поняття соціальний захист, пропонуємо під соціальним захистом сім'ї, дитинства, материнства та батьківства розуміти систему економічних, організаційно-правових, фінансових заходів, які спрямовані на забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів належного життєвого рівня, надання їм соціальної допомоги та соціальної підтримки, встановлення гарантій, пільг, компенсацій внаслідок виникнення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо), з метою їх подолання чи пом'якшення.

Необхідно зауважити, що соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства має комплексний характер, а отже, він об'єднує такі окремі блоки, як: 1) соціальний захист сімей з дітьми; 2) соціальний захист малозабезпечених сімей з дітьми; 3) соціальний захист неповних сімей; 4) соціальний захист багатодітних сімей; 5) соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 6) соціальний захист інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів.

Аналізуючи сутність соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можемо виокремити основні його ознаки, а саме: 1) має системний характер; 2) притаманний комплексний характер; 3) впроваджується через економічні, правові, фінансові, організаційні заходи; 4) має чітко визначену мету – забезпечення добробуту і матеріального, психологічного, фізичного благополуччя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів; 5) реалізується уповноваженими на те державними органами, установами, соціальними службами, організаціями тощо; 6) в основі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства лежить система ризиків: малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, багатодітність тощо; 7) найбільш поширеними організаційно-правовими формами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є допомоги, соціальні послуги, соціальні гарантії, пільги.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зробити висновок, що державна соціальна підтримка, одним із напрямків якої є соціальний захист, має важливе значення для забезпечення належного фізичного, психічного, соціального, інтелектуального розвитку дітей із багатодітних, неповних, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів, а також забезпечен-

ня належного матеріального забезпечення окремих сімей із дітьми. Зазначені категорії громадян є вразливими верствами населення, які потребують більшої уваги і всесторонньої допомоги як від держави, так і від інших недержавних організацій (благодійних) тощо, оскільки матеріальне благополуччя та добробут окремої сім'ї є запорукою добробуту всього українського суспільства.

Література

1. Шевченко Я.М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин / Я.М. Шевченко // Українське право. – 1998. – № 9. – С. 121–130.
2. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток: Міжнародний документ ООН від 01.01.1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_505/page.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1 440 с.
5. Словник української мови: в 11 т. т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
6. Право соціального забезпечення Росії: учебник / М.О. Буянова, К.Н. Гусов и др.; отв. ред. К.Н. Гусов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – 640 с.
7. Санченко С.П. Створення ефективної системи соціального захисту в Україні як умова побудови соціальної держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
8. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. / За ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 496 с.
9. Прилипка С.М. Проблеми теорії права соціального забезпечення: моногр. / С.М. Прилипка. – Х.: ПП Берека-Нова, 2006. – 264 с.
10. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять / Н.Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 35–40.
11. Деріга В.В. Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник / В.В. Деріга. – Миколаїв, 2012. – 152 с.
12. Социальная политика: энциклопедия / под ред. Н.А. Волгина. – М.: Альфа-Пресс, 2006. – 411 с.
13. Скуратівський В.А. Соціальна політика / В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.
14. Шевчук П.І. Соціальна політика та соціальна безпека: навчальний посібник / П.І. Шевчук. – Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. – 178 с.
15. Мельник К.Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): дис. канд. юрид. наук. / К.Ю. Мельник. – Х., 2003. – 202 с.
16. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 219 с.

17. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения Российской Федерации: учебное пособие: Вып. 1. / В.Ш. Шайхатдинов. – Екатеринбург: изд-во Урал. ун-та, 1996. – 421 с.

18. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / К.В. Бориченко; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2015. – 20 с.

Анотація

Бурлака О. С. Щодо питання визначення сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. – Стаття.

У статті здійснено співвідношення таких понять, як «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», обґрунтовано доцільність використання в статті саме терміну «соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства». Наведено ряд наукових позицій щодо розуміння поняття соціальний захист, на основі аналізу якого надано власне визначення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Зауважено на комплексності такого соціального захисту, а також виокремлено його основні ознаки.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, сім'я з дітьми, малозабезпечена сім'я, дитина-сирота, дитина-інвалід.

Аннотация

Бурлака А. С. К вопросу определения сущности социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства. – Статья.

В статье осуществлено соотношение таких понятий, как «социальная защита» и «социальное обеспечение», обоснована целесообразность использования в статье именно термина «социальная защита семьи, детства, материнства и отцовства». Приведено ряд научных позиций относительно понимания понятия социальной защиты, на основе анализа которого предоставлено собственное определение социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства. Отмечен комплексный характер такой социальной защиты, а также выделены ее основные признаки.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, семья с детьми, малообеспеченная семья, ребенок-сирота, ребенок-инвалид.

Summary

Burlaka A. S. On issue of determining nature of social protection of family, childhood, motherhood and fatherhood. – Article.

In article relation of such concepts as «social protection» and «social security», expediency of use of article is term «social protection of family, childhood, motherhood and fatherhood». An number of scientific positions on understanding of concept of social protection, based on analysis of which is given its own definition of social protection of family, childhood, motherhood and fatherhood. It noted complex nature of such social protection, as well as highlighted its main features.

Key words: social protection, social security, family with children, low-income family, child is an orphan, disabled child.